

Bartosz Kwiatkowski

Proaktywne konstruowanie przyszłości w izolacji więziennej

Proactive construction of the future in penitentiary isolation

W artykule przedstawiono zagadnienie proaktywności osób odbywających karę pozbawienia wolności. Osadzeni mogą podejmować proaktywne działania i aktywności nastawione na lepsze życie w przyszłości. A zatem praca ze skazanymi powinna uwzględniać wzbudzanie w nich proaktywności, aby zapobiegać ponownemu powrotowi do więzienia. Do pomiaru spostrzeganej proaktywności osadzonych skonstruowano skalę proaktywności w izolacji więziennej (SPIW15), która odznacza się satysfakcjonującymi wynikami rzetelności i trafności, a więc może być stosowana wśród wszystkich osób uwięzionych.

Słowa kluczowe: proaktywność, aktywności i działania, przygotowanie do życia na wolności, środowisko więzienne.

In article presents the question proactivity of persons serving a sentence. Prisoners may undertake proactive effects and activities orientated towards better life in the future. Therefore, work with persons deprived of liberty should be consider actuation proactivity to protection from return to the prison. For measurement observed level of proactivity prisoners were made Scale of Proactivity in Penitentiary Isolation (PPI), which is characterized by satisfying scores of reliable and relevance, so PPI may be applied by whole prison population.

Key words: proactivity, activities and effects, prepare to living at large, prison environment.

Ludzie mogą intencjonalnie oraz bezpośrednio wpływać na ich społeczne środowisko¹. Pewne rodzaje środowisk ograniczają możliwość podejmowania dowolnych działań i aktywności ze względu na ich strukturę oraz wewnętrzną złożoność. Więzienie jest miejscem ograniczającym swobody człowieka, a także negatywnie oddziałującym na jego sferę wolicjonalną i stan psychofizyczny². Mimo to niektóre osoby potrafią w sposób ukierunkowany wpływać na otaczające ich środowisko za pomocą własnej proaktywności.

Podejmowana aktywność rozwojowa nakierowana na zmianę aktualnej sytuacji, nie tu i teraz, lecz w nadchodzącej przyszłości, określana jest mianem proaktywności³. Koncepcja proaktywności wywodzi się z teorii interakcyjnej, w której człowiek, środowisko i zachowanie nieustannie na siebie oddziałują⁴. Człowiek nie jest totalnie zależny od środowiska, a zatem ma możliwość wydatkowania energii psychicznej w celu realizowania zadań życiowych. Pomimo braku możliwości wyboru najbardziej dogodnego dla siebie miejsca funkcjonowania, może podejmować działania restrukturyzujące obecne otoczenie. Efekty zmieniające środowisko świadczą o proaktywności jednostki, która aktywnie i podmiotowo podejmuje działania sprawcze. Początkowo uważano, że proaktywność jest stała na przestrzeni całego życia⁵, natomiast późniejsze badania wykazały, że jej poziom ulega zmianie w zależności od sytuacji życiowej⁶. Niewątpliwie kara pozbawienia wolności jest dla jednostki jedną z najtrudniejszych sytuacji życiowych, w której osoby mogą podejmować różnego rodzaju aktywności zmierzające do poprawy aktualnej sytuacji, bądź też biernie poddawać się wpływom otoczenia. Proaktywność pozwala zatem na budowanie osobistych zasobów niezbędnych do realizacji wyznaczonych celów, również w sytuacji dyskontynuacji życia wolnościowego.

¹ E. Diener, R.J. Larsen, R.A. Emmons, *Person X situation interactions: Choice of situations and congruence response models*, "Journal of Personality and Social Psychology" 1984, 47, s. 580-592.

² A. Urbanek, *Zakład karny jako miejsce wykonywania celów kary*, [w:] *Kara pozbawienia wolności a adaptacja społeczna skazanych*, pod red. A. Szelaża, ATUT, Wrocław 2011, s. 83-92.

³ T.S. Bateman, J.M. Crant, *The proactive component of organizational behavior*, "Journal of Occupational Behavior" 1993, 14, s. 103-118.

⁴ A. Bandura, *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*, Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall, 1986.

⁵ T.S. Bateman, J.M. Crant, *The proactive component of organizational behavior...*, s. 103-118.

⁶ E.W. Morrison, C.C. Phelps, *Taking charge at work: Extrarole efforts to initiate workplace change*, "Academy of Management Journal" 1999, 42, s. 403-419; S. Sonnentag, *Recovery, work engagement, and proactive behavior: A New Look at the Interface Between Nonwork and Work*, "Journal of Applied Psychology" 2003, 88, 3, s. 518-528.

Aktualnie proaktywność należy do nowych teorii działania w warunkach nieprzewidywalności zdarzeń⁷. W tym rozumieniu jest ona rodzajem działań, w których odnaleźć można elementy planowania, zarządzania aktywnościami oraz radzenia sobie⁸. Podejmowanie działań w całkowitej niezależności od innych osób jest możliwe dzięki inicjatywie, która tworzona jest na bazie refleksyjnego zaangażowania skierowanego na rozwiązywanie aktualnych problemów, jak i zdarzeń krytycznych⁹. Inicjatywa wymaga jest do tworzenia zmiany rzeczywistości z perspektywy celów i potrzeb jednostki. W środowisku więziennym możliwość zaspokajania potrzeb i realizacji celów jest niezwykle trudne, niemniej proaktywność wspomaga jednostkę w wyznaczaniu sobie celów, a dodatkowo przygotowuje na ewentualną porażkę. W tym kontekście proaktywność jest strategią behawioralną, chroniącą przed niepewnością co do własnej¹⁰. W sytuacji więziennej istnieje wiele nieprzewidywalnych czynników utrudniających skuteczną adaptację. Z perspektywy osadzonych skuteczną adaptacją odgrywa kluczową rolę, bowiem zapobiega wystąpieniu zachowań obronnych oraz poważnych zaburzeń psychicznych¹¹. Proaktywność ułatwia przystosowanie się do aktualnych warunków środowiskowych i nadchodzącej przyszłości dzięki działaniu uprzedzającemu¹². Zachowania proaktywne wykraczają poza wszelkie wymagania przystosowawcze, umożliwiając zaspokajanie potrzeb przyszłościowych. Tworzenie przez jednostkę kompetencji personalnych i życiowych generowane jest w ciągłej interakcji ze środowiskiem oraz potencjalnymi stresorami. Proaktywność chroni przed negatywnymi skutkami stresu, utrudnieniami wynikającymi z osobistych predyspozycji, a także niezależnymi czynnikami środowiska zewnętrznego¹³. Indywidualne predyspozycje osobowościowe mogą negatywnie wpływać na poziom motywacji oraz osobiste zaangażowanie bazujące na inicjatywie personalnej. Ponadto w środowisku więziennym możliwość podejmowania dowolnych działań

⁷ Z. Ratajczak, *Przedsiębiorczość w ogólnej teorii działania*, [w:] *Przedsiębiorczość. Źródła i uwarunkowania psychologiczne*, pod red. Z. Ratajczaka, Difin, Warszawa 2012, s. 13-26.

⁸ L.G. Aspinwall, S.E. Taylor, *A stitch in time: Selfregulation and proactive coping*, "Psychological Bulletin" 1997, 121, s. 417-436.

⁹ A. Bańka, *Intencjonalne konstruowanie przyszłości i wyprzedzające realizowanie celów: Walidacja skali proaktywności ogólnej*, „Czasopismo Psychologiczne” 2015, t. XXI, nr 1, s. 97-115.

¹⁰ C. Ouwehand, D.T.D. De Ridder, J.M. Bensing, *Individual differences in the use of proactive coping strategies by middle-aged and older adults*, "Personality & Individual Differences" 2008, 45, 1, s. 28-33.

¹¹ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, PWN, Warszawa 2001.

¹² G. Oettingen, D. Mayer, J.S. Thorpe, H. Janetzke, S. Lorenz, *Turning fantasies about positive and negative futures into self-improvement goals*, "Motivation and Emotion" 2005, 29, 4, s. 237-267.

¹³ L.G. Aspinwall, G.B. Sechrist, P.R. Jones, *Expect the best and prepare for the worst: Anticipatory coping and preparations for Y2K*, "Motivation and Emotion" 2005 [specialissue].

jest bardzo ograniczona. Zakłady karne różnią się stopniem izolacji, zabezpieczeń, a także obowiązkami skazanych, aczkolwiek nie ograniczają one jednostki w sposób całkowity, co umożliwi proaktywnym skazanym podejmowanie aktywności zmieniających ich rzeczywistość. Styl zachowań proaktywnych jest więc modyfikowalny przez osobiste predyspozycje oraz presje środowiskowe.

W całej populacji istnieją znaczne różnice między osobami proaktywnymi a nieproaktywnymi. Dotyczą one głównie siły woli i możliwości wpływania na środowisko społeczne¹⁴. Osoby proaktywne poszukują możliwości zmiany, wychodzą poza zwyczajowo przyjęte schematy działania, aby osiągać wyznaczone cele. Realizacja celów maksymalizuje osiągnięcia jednostki, a jednocześnie stwarza „nowe ścieżki” działania, co przekłada się na pozytywny odbiór osób proaktywnych. W wyjątkowych sytuacjach proaktywność może być spostrzegana negatywnie¹⁵, jednak w głównej mierze przynosi ona liczne korzyści jednostce, jak i osobom obecnym w jej otoczeniu¹⁶. Dodatkowo osoby proaktywne analizują własne działania i podejmują środki zaradcze w celu uniknięcia porażki. Często planują swoje aktywności, zmieniając obronną taktykę w momentach wystąpienia zagrożeń. Nie zatrzymują się na etapie skonkretyzowanego planu, lecz świadomie podejmują ryzyko działania w każdej nadarzającej się sytuacji. W warunkach presji środowiskowych mogą rozwijać własne kompetencje oraz kreatywnie reagować na wszelkie zmiany w środowisku¹⁷. Przeciwnościem zachowań proaktywnych są działania nastawione głównie na adaptację do obecnych warunków. Osoby nieproaktywne są bierne, odznaczają się brakiem elastyczności w konfrontacji z niepewnością przyszłości, a także mają mniej osiągnięć w życiu codziennym. To sprawia, że niski poziom proaktywności negatywnie wpływa na zdolność do osiągania celów życiowych, rozwój kompetencji, czy też sposób kreatywnego reagowania na zmiany życiowe¹⁸.

Wszystkie wymienione charakterystyki osób proaktywnych zależą od dwóch niezależnych czynników. W pierwszym przypadku

¹⁴ A. Bańka, *Intencjonalne konstruowanie przyszłości...*, s. 97-115.

¹⁵ M. Frese, D. Fay, *Personal initiative: An active performance concept for work in the 21st century*, [w:] *Reserach in organizational behavior*, pod red. B.M. Staw & R.L. Sutton, 2001, 23, s. 133-187; E.W. Morrison, C.C. Phelps, *Taking charge at works...*, 403-419.

¹⁶ J.M. Crant, T.S. Bateman, *Charismatic leadership viewed from above: The impact of proactive personality*, „Journal of Organizational Behavior” 2000, 21, s. 63-75.

¹⁷ A. Bańka, *Proaktywność – intencjonalne konstruowanie przyszłości i uprzedzające osiąganie celów personalnych poprzez doświadczanie codzienności*, [w:] *Szkice o ludzkim poznawaniu i odczuwaniu*, pod red. H. Wrony-Polańskiej, W. Czerniawskiej, L. Wrony, Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków 2009, s. 11-23.

¹⁸ Ibidem.

proaktywność zależy od cech osobowości, natomiast w drugim rozumiana jest jako postawa zaangażowania wynikająca z konkretnych warunków życia, okoliczności i potrzeb stwarzanych przez środowisko¹⁹. Konstruktywność proaktywności w obu przypadkach nastawiony jest na zmianę otaczających warunków środowiskowych, z myślą o osiągnięciu celów przyszłościowych.

Skala do badania proaktywności w izolacji więziennej (SPIW15)

Zagadnienie proaktywności pozostawało w obszarze zainteresowań wielu badaczy²⁰. Badania prowadzono w różnych grupach społecznych i zawodowych, uwzględniając przy tym osoby nie w tym samym wieku²¹. Większość dostępnych badań została przeprowadzona w środowiskach pracy, natomiast okazjonalnie eksplorowano inne miejsca, w których proaktywność odgrywa wiodącą rolę w osiągnięciu sukcesów życiowych²². Wynikiem pracy nad pojęciem proaktywności była utworzona przez Batemana i Cranta (1993 r.) skala do badania proaktywności (PPS), którą wykorzystywano do badania osób funkcjonujących w środowiskach wolnościowych.

Do niedawna na gruncie polskim nie zajmowano się problematyką proaktywności osób przebywających w środowiskach zamkniętych. Pierwszą próbę skonstruowania narzędzia do mierzenia spostrzeganej proaktywności podjęto w 2013 r.²³. Konstrukcja wstępnej wersji skali proaktywności w izolacji więziennej (SPIW) została oparta na wcześniejszych opracowaniach skal proaktywności, takich jak: skala proaktywności w karierze międzynarodowej²⁴, skala proaktywności ogólnej i skala

¹⁹ Ibidem, s. 18.

²⁰ T.S. Bateman, J.M. Crant, *The proactive component of organizational behavior...*, s. 103-118; J.M. Crant, T.S. Bateman, *Charismatic leadership viewed from above...*, s. 63-75.

²¹ A. Bańka, *Proaktywność a tryby samoregulacji. Podstawy teoretyczne, konstrukcja i analiza czynnikowa skali zachowań proaktywnych w karierze*, Wydawnictwo Print-B – Instytut Rozwoju Kariery, Poznań – Warszawa 2005; A. Bańka, *Proaktywność – intencjonalne konstruowanie przyszłości...*, s. 11-23; M. Brzezińska, *Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości*, Difin, Warszawa 2011; S.E. Seibert, J.M. Crant, M.L. Kraimer, *Proactive personality and career success*, „Journal of Applied Psychology” 1999, 84, 3, s. 416-427.

²² S. Sun, *Officer proactivity: A comparison between police field training officers and non-field training officers*, „Journal of Criminal Justice” 2003, 31, s. 265-277.

²³ B. Kwiatkowski, A. Bańka, *Wstępna charakterystyka psychometryczna skali proaktywności w izolacji więziennej (SPIW)*, „Czasopismo Psychologiczne” 2013, t. XIX, nr 2, s. 361-373.

²⁴ A. Bańka, *Proaktywność a tryby samoregulacji...*, s. 416-427.

proaktywności w karierze²⁵. Sugerowano się również skonstruowaną przez Batemana i Cranta 17-pozycyjną skalą do badania proaktywności (PPS) i jej skróconą wersją zawierającą 10 itemów²⁶. W początkowym etapie tworzenia narzędzia sporządzono listę 26 pytań testowych, których treść została dostosowana do środowiska penitencjarnego oraz poziomu zrozumienia przez osadzonych. W badaniu udział wzięły 163 osoby (w tym 72 kobiety, które stanowiły 43% próby) w wieku od 19 do 67 lat, odbywające karę pozbawienia wolności w Areszcie Śledczym w Opolu i Oddziale Zewnętrznym w Turawie. W wyniku przeprowadzonej analizy eksploracyjnej oraz confirmacyjnej uznano, że spośród 5 przetestowanych modeli, najbardziej zadowalającym jest rozwiązanie 4-czynnikowe z liczbą 15 pytań. Wstępną wersję SPIW utworzyły następujące czynniki: proaktywność adaptacyjna doraźna (5 pytań), proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna (4 pytania), proaktywność adaptacyjna projekcyjna (4 pytania), proaktywność ogólna (2 pytania). Utworzone narzędzie charakteryzowało się satysfakcjonującymi właściwościami psychometrycznymi, co skłoniło do prowadzenia dalszych badań w tym obszarze.

Drugie badanie nad skalą proaktywności w izolacji więziennej (SPIW15) przeprowadzono w 2015 r.²⁷. Jego celem było ustalenie trafności kryterialnej skonstruowanego narzędzia. Na wstępie uznano jednak, że lepsze od przyjętego pierwotnie rozwiązania z 4 czynnikami będzie rozwiązanie z 3 niezależnymi czynnikami, przy jednoczesnym pozostawieniu wcześniejszej puli pytań testowych. W toku powtórzenia analizy eksploracyjnej i confirmacyjnej na uzyskanych w pierwszym badaniu wynikach ustalono, że rozwiązanie 3-czynnikowe lepiej oddaje możliwość pomiaru proaktywnych zachowań skazanych. A zatem, w finalnej wersji skali znalazły się następujące czynniki: proaktywność adaptacyjna doraźna (5 pytań), proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna (4 pytania), proaktywność adaptacyjna projekcyjna (6 pytań). Zatem proaktywność adaptacyjna doraźna dotyczy poszukiwania informacji potrzebnych do życia w środowisku więziennym przez nawiązywanie kontaktów z współosadzonymi oraz pracownikami Służby Więziennej.

---

²⁵ A. Bańka, *Psychologiczne doradztwo karier*, Wydawnictwo Stowarzyszenie Psychologia i Architektura, Poznań 2007; S. Sadowski, *Ocena skali proaktywności w karierze międzynarodowej*, „Czasopismo Psychologiczne” 2006, t. XII, nr 2, s. 179-189.

²⁶ T.S. Bateman, J.M. Crant, *The proactive component of organizational behavior...*, s. 103-118.

²⁷ B. Kwiatkowski, *Dalsza walidacja skali proaktywności w izolacji więziennej (SPIW15)*, „Czasopismo Psychologiczne” 2015, t. XXI, nr 2, s. 239-251.

Proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna wiąże się z pozyskiwaniem poczucia własnej kompetencji i poczucia wsparcia ze strony rodziny. Natomiast proaktywność adaptacyjna projekcyjna obejmuje poszukiwanie możliwości nowych sposobów działania, nawiązywanie kontaktów międzyludzkich, jak też poszukiwanie informacji specjalistycznych w środowisku pozawięziennym. Suma przedstawionych czynników składa się na proaktywność ogólną, która obejmuje spektrum działań i aktywności podejmowanych przez osadzonych w momencie odbywania kary pozbawienia wolności.

W drugim badaniu skoncentrowano się na sprawdzeniu trafności kryterialnej SPIW. Korelaty proaktywności zostały wyłonione na podstawie badań prowadzonych w przeszłości, bowiem w literaturze wskazuje się na dodatni związek proaktywności z ekstrawersją, otwartością na doświadczenie, ugodowością i sumiennością, natomiast ujemny z neurotycznością²⁸. Inne badania wskazują, że wysokie wyniki proaktywności powinny dodatnio korelować z poczuciem własnej samoskuteczności²⁹, samooceną³⁰ oraz pozytywnym afektem³¹. W obszarze środowisk otwartych poszukiwano pozytywnych związków proaktywności z orientacją na cele i podejmowanym na ich osiągnięcie wysiłkiem³², możliwością regeneracji organizmu podczas czasu wolnego³³, innowacyjnością, inicjatywą w karierze i wiedzą polityczną³⁴, umiejętnościami politycznymi³⁵. Grupę badaną utworzyło 140 skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w Areszcie Śledczym w Opolu. Znalazły się w niej osoby w wieku od 21 do 68 lat. Średnia pobytów w zakładach karnych wyniosła 4,4 (SD=2,25), zaś średnia długość orzeczonej kary pozbawienia wolności mierzona w miesiącach – 4 lata i 8 miesięcy (SD=10,75). Uzyskane wyniki wskazały na pozytywny związek proaktywności z ekstrawersją, otwartością na doświadczenie i sumiennością, natomiast negatywny z neurotycznością. Zaobserwowano silny związek między

²⁸ J.M. Crant, *The Proactive Personality Scale and objective job performance among real estate agents*, "Journal of Applied Psychology" 1995, 80, s. 532-537.; J.M. Crant, T.S. Bateman, *Charismatic leadership viewed from above...*, s. 63-75.

²⁹ A. Bańka, *Proaktywność a tryby samoregulacji...*, s. 416-427.

³⁰ L.G. Aspinwall, S.E. Taylor, *A stitch in time...*, s. 417-436.

³¹ S. Sonnentag, *Recovery, Work Engagement, and Proactive Behaviors...*, s. 518-528.

³² S. Brown, E. O'Donnell, *Proactive personality and goal orientation: A model of directed effort*, "Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict" 2011, 15, 1, s. 103-119.

³³ S. Sonnentag, op. cit., s. 518-528.

³⁴ S.E. Seibert, M.L. Kraimer, J.M. Crant, *What do proactive people do? A longitudinal model linking proactive personality and career success*, "Personnel Psychology" 2001, 54, s. 845-874.

³⁵ S. Sun, H. van Emmerick, *Are proactive personalities always beneficial? Political skills as a moderator*, "Journal of Applied Psychology" 2014, Advance Online Publication, 2014.

proaktywnością a poczuciem własnej samoskuteczności i doświadczaniem pozytywnego afektu. Nie potwierdzono związku proaktywności z ugodowością, samooceną oraz ze skłonnością do odczuwania negatywnego afektu.

Dotychczasowe badania empiryczne nad skalą proaktywność w izolacji więziennej (SPIW15) pozwoliły na skonstruowanie zadowalająco-rzetelnego narzędzia do badania proaktywności skazanych. W połączeniu z satysfakcjonującymi wynikami trafności uznano, że SPIW15 może być stosowana do pomiaru zachowań proaktywnych wszystkich osób przebywających w izolacji więziennej.

Proaktywność jako prognostyczna metoda ochrony przed przestępstwem

Środowisko więzienne istotnie wpływa na możliwość podejmowania różnorodnych działań i aktywności. Bez względu na długość orzeczonej kary pozbawienia wolności powoduje dolegliwości fizyczne, psychiczne, duchowe oraz społeczne³⁶. Uniemożliwienie jednostce zaspokajania podstawowych potrzeb skutkuje powstawaniem negatywnych emocji, obniżeniem poziomu motywacji, czy też wystąpieniem aktów agresji i autoagresji. W wyjątkowych sytuacjach jednostka może unikać kontaktu z obiektem, mimo iż dzięki niemu możliwe byłoby zaspokojenie własnej potrzeby. Taka sytuacja często wynika z długości oczekiwania na wsparcie, które w momencie pojawienia się zostaje odrzucane przez osadzonych. Z tego wynika, że izolacja więzienna negatywnie wpływa na różne sfery działalności, zarówno na sferę planowania, myślenia, jak i podejmowania konstruktywnej inicjatywy nastawionej na zmianę rzeczywistości jednostki³⁷.

W początkowym etapie odbywania kary pozbawienia wolności ważne jest skuteczne przystosowanie się do warunków więziennych. Właściwa adaptacja pozwala na uniknięcie wystąpienia bądź pogłębienia zaburzeń zachowania, dolegliwości somatycznych, a przede wszystkim dezintegracji psychicznej³⁸. W ramach nadarzających się możliwości jednostka zmierza do stworzenia sobie warunków najbardziej odpowiadających

---

³⁶ K. Linowski, *Więzienie a skazani młodociani*, „Resocjalizacja Polska” 2013, nr 4, s. 215.

³⁷ B. Kwiatkowski, *Dalsza walidacja Skali Proaktywności...*, s. 239-251.

³⁸ M. Ciosek, op. cit.

jej obecnym, jak i przyszłym preferencjom. Za sprawą proaktywności nie jest całkowicie zależna od otaczających ją warunków, a jej zachowanie nie stanowi jedynie reakcji na presje środowiskowe. W kolejnym etapie odbywania kary działania osadzonych mogą być podejmowane z myślą o aktualnej sytuacji więziennej, sytuacji tu i teraz, a jednocześnie przyszłym życiu, po odbyciu kary pozbawienia wolności. Istotą proaktywności jest podejmowanie działań, które przynoszą jednostce wymierne efekty nie tu i teraz, lecz w przyszłości. Wobec tego, podobnie jak w działach resocjalizacyjnych tak i w proaktywnych, ważny jest ich przyszłościowy charakter. Proaktywne zachowania skazanych bazują na planowaniu własnej przyszłości, toteż w krótszej perspektywie czasu osadzeni próbują "zmienić" miejsce odbywania kary na zakład karny o mniejszym rygorze, a w dłuższej perspektywie podejmują działania z myślą o szybszym opuszczeniu zakładu karnego (np. w wyniku otrzymania warunkowego przedterminowego zwolnienia). Większość proaktywnych aktywności może być stosowana we wszystkich typach zakładów karnych oraz przez znaczną część populacji osadzonych. Podobnie jak w środowiskach otwartych tak i w populacji osób przebywających w izolacji penitencjarnej istnieją różnice między osobami z wysokimi wynikami proaktywności ogólnej, a osobami osiągającymi niskie wyniki. Niektórzy skazani ze względu na własne deficyty intelektualne i osobowościowe nie są w stanie skutecznie planować przyszłości, a tym bardziej skierować swoją aktywność na lepsze życie po odbyciu kary pozbawienia wolności. W codziennym funkcjonowaniu wymagają oni wsparcia personelu więziennego oraz zindywidualizowanych metod oddziaływań nastawionych na eliminowanie osobistych słabości i hamowanie procesu demoralizacji.

Indywidualne metody oddziaływań kierowane są do całej populacji osadzonych³⁹. Jednym z kluczowych elementów oddziaływań realizowanych wobec skazanych pozostaje praca⁴⁰. W literaturze wskazuje się na liczne korzyści wynikające z zatrudnienia skazanych podczas pobytu w izolacji⁴¹, tymczasem znaczna część osób opuszczających zakłady karne zmaga się z trudnością powrotu na rynek pracy. W Polsce liczba osób zatrudnionych w więzieniach pozostaje na podobnym poziomie,

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ K. Linowski, *Praca jako środek resocjalizacji skazanych na karę pozbawienia wolności*, „Pedagogika pracy” 2004, nr 45, s. 103.

⁴¹ A. Maculan, D. Ronco, F. Vianello, *Prison in Europe: Overview and Trends*. European Prison Observatory, Antigone Edizioni, Rome 2013.

mimo zmniejszenia się liczby wszystkich osób odbywających karę⁴². W izolacji istnieje możliwość zatrudnienia skazanych na terenie zakładu karnego, jak i poza jego obrębem, jednak niezależnie od miejsca zatrudnienia ważne jest, aby osadzeni mieli możliwość wykonywania prac podobnych do tych w środowisku wolnościowym. Dodatkowo resocjalizacyjny charakter pracy ujawnia się dopiero w momencie wprowadzania u osadzonych pożądaných zmian w zakresie zdobywania nowych umiejętności oraz wyrabiania nawyku pracy. W tym konkretnym przypadku proaktywne działania skazanych powinny być wspierane przez personel więzienny, przez umożliwienie im udziału w kursach zawodowych, udzielanie im pomocy w nawiązaniu kontaktu z pracownikiem socjalnym, a także w znalezieniu zatrudnienia podczas pobytu w izolacji. Wykonywanie pracy tu i teraz powinno pociągać za sobą chęć zmiany swojej pozycji na rynku pracy po wyjściu na wolność, ale również wzbudzać chęć działania i budowania nawyku pracy. Trudność w znalezieniu zatrudnienia dotyczy wszystkich osób opuszczających środowisko opresyjne, niemniej największe problemy mają recydywiści. Wynika to głównie z prezentowanego przez nich braku odpowiedzialności, konfliktowości, niesystematyczności, trudności wejścia w role zawodowe, czy też skłonności do nadużywania alkoholu⁴³. Aktywność zawodowa jest sferą, w której osadzeni mogą próbować zmienić swoją rzeczywistość poprzez uzupełnienie wykształcenia oraz podejmowanie prób konstruktywnego powrotu na rynek pracy, m.in. przez nawiązywanie kontaktu z nowymi pracodawcami lub osobami, u których byli zatrudnieni w czasie przebywania na wolności. W zakładach karnych jest możliwość uzupełnienia wykształcenia oraz zdobywania umiejętności przydatnych z perspektywy życia przyszłościowego. Osoby pozbawione wolności mogą korzystać z ofert różnych typów szkół, a w wyjątkowych sytuacjach uczyć się w szkołach poza obrębem więzienia. Nauczanie penitencjarne od strony programowej i dydaktycznej zbieżne jest z systemem oświaty publicznej, stanowiąc przy tym rzeczywisty środek oddziaływań resocjalizacyjnych. Ogólny poziom wykształcenia skazanych oraz ukończenie nauki w więzieniu pozytywnie wpływa

---

⁴² Dane z rocznej statystyki Centralnego Zarządu Służby Więziennej dotyczące liczby tymczasowo aresztowanych, skazanych i ukaranych oraz osób zatrudnionych w jednostkach penitencjarnych, strona internetowa: <http://sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wieziennej/statystyka/statystyka-roczna/> (dane: 14.06.2016).

⁴³ E. Marchel-Kosiorek, *Tory cierpienia recydywistów*, „Opieka, Wychowanie, Terapia” 2004, nr 1-2, s. 57.

na zapobieganie zjawisku recydywy⁴⁴. Co więcej, nauczanie korzystnie oddziałuje na osobowość jednostki, ponieważ zmusza do koncentracji uwagi, wysiłku, systematyczności oraz dyscypliny wewnętrznej i zewnętrznej⁴⁵. W swojej istocie uzupełnianie wykształcenia powinno być ukierunkowane na dalsze podnoszenie kwalifikacji w warunkach wolnościowych, a także efektywne poszukiwanie zatrudnienia.

Aktywność zawodowa i nauczanie stanowią tylko nieliczne obszary, na które warto oddziaływać w celu ukierunkowania skazanych na lepsze życie po odbyciu kary pozbawienia wolności. Inną formą aktywności, podejmowaną z myślą o nadchodzącej przyszłości, jest ukończenie przez skazanych terapii dla osób uzależnionych od alkoholu bądź narkotyków. Nastawienie na zmianę prezentowanego stylu życia w obszarze kontaktu z substancjami psychoaktywnymi przynosi korzyści osobie uzależnionej oraz osobom z jej otoczenia. Leczenie odwykowe w specjalistycznym oddziale poprzez realizację indywidualnych programów oddziaływań może pozytywnie wpływać na przyszłe życie⁴⁶. Osoby deklarujące abstynencję po opuszczeniu zakładu karnego mają większą szansę na utrzymanie właściwych relacji z rodziną i bliskimi, znalezienie zatrudnienia, zniwelowanie szkód w różnych sferach życia, a przede wszystkim uniknięcie ponownego wejścia na drogę przestępczą. W izolacji penitencjarnej zapobieganie zjawisku recydywy jest jednym z głównych celów resocjalizacyjnych⁴⁷. Niektórzy osadzeni z własnej inicjatywy próbują zmienić swoje postępowanie z myślą o lepszym życiu w przyszłości. W zakładzie karnym unikają zachowań impulsywnych, destrukcyjnych, czy innych narażających ich na kary dyscyplinarne. Dodatkowo podejmują wysiłek nastawiony na likwidację bądź jedynie redukcję własnych deficytów poprzez uczestnictwo w programach readaptacji społecznej. Taka forma oddziaływań resocjalizacyjnych powinna być poprzedzona postępowaniem diagnostycznym nastawionym na ustalenie konkretnych słabości skazanych oraz ich przyczyn. W dalszej kolejności osadzonym proponuje

⁴⁴ M.E. Batiuk, K.F. Lahm, M. McKeever, N. Wilcox, P. Wilcox, *Disentangling the Effects of Correctional Education: Are Current Policies Misguided? An Event History Analysis*, „Criminal Justice” 2005, 5, 1, s. 55; P. Szczepaniak, *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*, Wydawnictwo: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz – Warszawa 2003, s. 390-391.

⁴⁵ I. Niewiadomska, *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 167.

⁴⁶ J. Konikowska-Kuczyńska, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.

⁴⁷ H. Machel, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008.

się udział w programach dopasowanych do ich osobistych predyspozycji i wymagań. Warto zaznaczyć, że w polskim systemie penitencjarnym funkcjonuje wiele programów kształtujących społecznie akceptowane postawy przydatne z punktu widzenia życia wolnościowego. Czynne uczestnictwo w programach readaptacji społecznej jest jednym z rodzajów podejmowanych przez skazanych proaktywnych aktywności przynoszących efekty w dłuższej perspektywie. A więc proaktywność skazanych nastawiona jest na poszukiwanie nowych rodzajów rozwoju osobistego nie tylko w sferze nabywania umiejętności społecznych czy poznawczych, ale także w obszarze wzmacniania ról małżeńskich i rodzicielskich.

W literaturze zwraca się uwagę, że dla osób pozbawionych wolności rodzina jest ważnym źródłem wsparcia⁴⁸. Społeczne wsparcie zależy głównie od długości orzeczonej kary, odległości skazanego od miejsca zamieszkania rodziny⁴⁹, a także pozostaje najlepszym predyktorem zapobiegania zjawisku recydywy⁵⁰. Więzienie rozluźnia kontakty skazanego z osobami pozostającymi na wolności, powodując pogorszenie relacji partnerskiej⁵¹. Osoby pozostające na wolności doświadczają trudów uwiecznienia partnera nie tylko w postaci wstydu czy stygmatyzacji. Partnerzy często borykają się z pogorszeniem sytuacji materialnej, utrudnionymi relacjami społecznymi, czy też trudnością w wychowywaniu dzieci. Dzieci skazanych na skutek izolacji rodzica manifestują negatywne zachowania w postaci agresji, gorszych wyników w nauce, ucieczek z domu. Często mają problemy ze snem i apetytem, a także depresją⁵². W tym kontekście proaktywność skazanych wyraża się w utrzymywaniu regularnych kontaktów z rodziną oraz osobami bliskimi podczas pobytu w izolacji. Podtrzymywanie zerwanych więzi możliwe jest przez korespondencję, rozmowy telefoniczne, rozmowy przez Skype'a, widzenia bezpośrednie, uczestnictwo w przepustkach poza zakładem karnym. Wszystkie formy podtrzymywania relacji pozwalają na lepsze radzenie

---

⁴⁸ P. Morris, *Prisoners and their families*, Woking: Unwin Brothers, 1965.; J. Murray, *The effects of imprisonment on families and children of prisoners*, [w:] *The Effects of imprisonment*, pod red. A. Liebling & S. Maruna, Collompton, Devon: Willam, 2005, s. 444.

⁴⁹ L.A. Fournelle, S. Hofferber, *Family Support: What It Means To Male Inmates*, Undergraduate Students: Department of Human Development and Family Studies, 2008.

⁵⁰ B.E. Carlson, N.J. Cervera, *Incarceration, coping, and support*, "National Association of Social Workers" 1991, 36(4), s. 279-285.

⁵¹ C. Noble, *Prisoners families. The everyday reality*, Ormiston Children and Families Trust, Ipswich, 1995.; D.P. Schneller, *The prisoner's family: A study of the effects of imprisonment on the families of prisoners*, R and E Research Associates, San Francisco 1976.

⁵² G. Boswell, P. Wedge, *Imprisoned fathers and their children*, Jessica Kingsley, London 2002.

sobie w sytuacji więziennej, a ponadto korzystnie wpływają na zadowolenie z życia skazanych. Mimo to w badaniach zauważa się, że na kondycję psychiczną skazanych najlepiej oddziałują widzenia bezpośrednie, choć niektórzy osadzeni unikają takiej formy kontaktu ze względu na zbyt krótki czas przeznaczony na widzenie, złe warunki w miejscu widzeń, czy też brak prywatności⁵³. W tym rozumieniu proaktywność osadzonych wyraża się przez stałe poszukiwanie kontaktu z osobami pozostającymi na wolności, niezależnie od aktualnego miejsca odbywania kary. Proaktywni skazani legitymują się dużą liczbą kontaktów z bliskimi, a ponadto starają się wykorzystywać każdą okazję do podtrzymywania rozluźnionych relacji (np. ubiegają się o możliwość otrzymywania nagród regulaminowych w postaci dodatkowych widzeń). Dodatkowo próbują nawiązywać kontakt z personelem więziennym oraz osobami spoza środowiska więziennego, aby zdobywać ważne z ich punktu widzenia informacje. Osoby proaktywne nie czekają pasywnie na przydatne dla nich informacje, lecz próbują wychodzić poza aktualne ramy środowiska więziennego. System penitencjarny umożliwia im nawiązywanie kontaktów z instytucjami krajowymi, zagranicznymi i osobami pełniącymi konkretne role społeczne nastawione na wsparcie osób pozbawionych wolności. Do tej grupy możemy zaliczyć: adwokatów, kuratorów, a także pracowników socjalnych.

Podsumowując, proaktywność osadzonych pozwala na lepsze funkcjonowanie w izolacji penitencjarnej, ale przede wszystkim w środowisku wolnościowym. Proaktywni skazani radzą sobie z potencjalnymi problemami poprzez uczenie się, detencję, czy też antycypowanie i minimalizowanie wystąpienia problemów w przyszłości⁵⁴. Uprzedzające działania podejmowane w czasie teraźniejszym mogą przyczynić się do redukcji zachowań destrukcyjnych w przyszłości oraz popełniania czynów karalnych. W tym sensie proaktywność przynosi korzyści nie tylko im samym, ale też osobom z otoczenia, a także społeczeństwu. Ważne jest, aby przymusowy pobyt w środowisku więziennym był dla nich czasem budowania własnej proaktywności z myślą o lepszym życiu w przyszłości. Rola osób pracujących z osadzonymi jest bardzo ważna, bowiem dostarcza wsparcia w trudnej sytuacji życiowej. Personel więzienny powinien umożliwiać osadzonym korzystanie z wszelkich możliwych środków resocjalizacyjnych, a w szczególności skupiać się na nauczaniu,

⁵³ B.E. Carlson, N.J. Cervera, op. cit., s. 279-285.

⁵⁴ L.G. Aspinwall, G.B. Sechrist, P.R. Jones, op. cit.

zatrudnieniu oraz oddziaływaniach terapeutycznych. Ponadto warto umożliwić skazanym podejmowanie różnego rodzaju aktywności nastawionych na eliminowanie własnych deficytów, kreatywne spędzanie czasu wolnego i podtrzymywanie kontaktu z osobami bliskimi, które pomaga w tworzeniu i realizacji celów. Proaktywność, jako dyspozycja zależna od czynników osobowościowych i sytuacyjnych, powinna być intensyfikowana przez czynniki obecne w środowisku więziennym. Stąd też współpraca pracowników Służby Więziennej ze skazanymi wykazującymi się inicjatywą i zaangażowaniem, a zarazem podejmującymi intencjonalne i ukierunkowane działania, daje szansę na ich skuteczną readaptację społeczną.

Bibliografia

- Aspinwall L.G., Taylor, S.E., *A stitch in time: Selfregulation and proactive coping*, "Psychological Bulletin" 1997, 121.
- Aspinwall L.G., Sechrist G.B., Jones P.R. , *Expect the best and prepare for the worst: Anticipatory coping and preparations for Y2K*, "Motivation and Emotion" 2005, [special issue].
- Bandura A., *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*, Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall, 1986.
- Bańka A., *Proaktywność a tryby samoregulacji. Podstawy teoretyczne, konstrukcja i analiza czynnikowa Skali Zachowań Proaktywnych w Karierze*, Wydawnictwo Print-B – Instytut Rozwoju Kariery, Poznań – Warszawa 2005.
- Bańka A., *Psychologiczne doradztwo karier*, Wydawnictwo Stowarzyszenie Psychologia i Architektura, Poznań 2007.
- Bańka A., *Proaktywność – intencjonalne konstruowanie przyszłości i uprzedzające osiąganie celów personalnych poprzez doświadczanie codzienności*, [w:] *Szkice o ludzkim poznawaniu i odczuwaniu*, pod red. H. Wróny-Polańskiej, W. Czerniawskiej, L. Wróny, Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków 2009.
- Bańka A., *Intencjonalne konstruowanie przyszłości i wyprzedzające realizowanie celów: Walidacja Skali Proaktywności Ogólnej*, „Czasopismo Psychologiczne” 2015, t. 21, nr 1.
- Bateman T.S., Crant J.M., *The proactive component of organizational behavior*, „Journal of Occupational Behavior” 1993, 14.
- Batiuk M.E., Lahm K.F., McKeever M., Wilcox N., Wilcox P., *Disentangling the Effects of Correctional Education: Are Current Policies Misguided? An Event History Analysis*, "Criminal Justice" 2005, 5, 1.
- Boswell G., Wedge P., *Imprisoned fathers and their children*, Jessica Kingsley, London 2002.
- Brown S., O'Donnell E., *Proactive personality and goal orientation: A model of directed effort*, "Journal of Organizational Culture. Communications and Conflict" 2011, 15, 1.
- Brzezińska M., *Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości*, Difin, Warszawa 2011.
- Carlson B.E., Cervera N.J., *Incarceration, coping, and support*, "National Association of Social Workers" 1991, 36(4).
- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, PWN, Warszawa 2001.
- Crant J.M., *The Proactive Personality Scale and objective job performance among real estate agents*, "Journal of Applied Psychology" 1995, 80.
- Crant J.M., Bateman T.S., *Charismatic leadership viewed from above: The impact of proactive personality*, „Journal of Organizational Behavior” 2000, 21.
- Diener E., Larsen R.J., Emmons R.A., *Person X situation interactions: Choice of situations and congruence response models*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1984, 47.

- Fournelle L.A., Hofferber S., *Family Support: What It Means To Male Inmates*, Undergraduate Students: Department of Human Development and Family Studies, 2008.
- Frese M., Fay D., *Personal initiative: An active performance concept for work in the 21st century*, [w:] *Reserach in organizational behavior*, pod red. B.M. Staw & R.L. Sutton (red.), 2001, 23.
- Konikowska-Kuczyńska J., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015.
- Kwiatkowski B., Bańka A., *Wstępna charakterystyka psychometryczna Skali proaktywności w izolacji więziennej (SPIW)*, „Czasopismo Psychologiczne” 2013, t. XIX, nr 2.
- Kwiatkowski B., *Dalsza walidacja Skali proaktywności w izolacji więziennej (SPIW15)*, „Czasopismo Psychologiczne” 2015, t. XXI, nr 2.
- Linowski K., *Praca jako środek resocjalizacji skazanych na karę pozbawienia wolności*, „Pedagogika pracy” 2004, 45.
- Linowski K., *Więzienie a skazani młodociani*, „Resocjalizacja Polska” 2013, nr 4.
- Machel H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008.
- Maculan A., Ronco D., Vianello F., *Prison in Europe: Overview and Trends*. European Prison Observatory, Antigone Edizioni, Rome 2013.
- Marchel-Kosiorek E., *Tory cierpienia recydywistów*, „Opieka, Wychowanie, Terapia” 2004, nr 1-2.
- Morris P., *Prisoners and their families*, Woking: Unwin Brothers, 1965.
- Morrison E.W., Phelps C.C., *Taking charge at work: Extrarole efforts to initiate workplace change*, „Academy of Management Journal” 1999, 42.
- Murray J., *The effects of imprisonment on families and children of prisoners*, [w:] *The Effects of imprisonment*, pod red. A. Liebling & S. Maruna, Collompton, Devon: Willam, 2005.
- Niewiadomska I, *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
- Noble C., *Prisoners families. The everyday reality*, Ipswich: Ormiston Children and Families Trust, 1995.
- Oettingen G., Mayer D., Thorpe J.S., Janetzke H., Lorenz S., *Turning fantasies about positive and negative futures into self-improvement goals*, „Motivation and Emotion” 2005, 29, 4.
- Ouweland C., De Ridder D.T.D., Bensing J.M., *Individual differences in the use of proactive coping strategies by middle-aged and older adults*, „Personality & Individual Differences” 2008, 45, 1.
- Ratajczak Z., *Przedsiębiorczość w ogólnej teorii działania*, [w:] *Przedsiębiorczość. Źródła i uwarunkowania psychologiczne*, pod red. Z. Ratajczaka, Difin, Warszawa 2012.

- Sadowski S., *Ocena Skali Proaktywności w Karierze Międzynarodowej*, „Czasopismo Psychologiczne” 2006, t. XII, nr 2.
- Seibert S.E., Crant J.M., Kraimer M.L., *Proactive personality and career success*. „Journal of Applied Psychology” 1999, 84, 3.
- Seibert S.E., Kraimer M.L., Crant J.M., *What do proactive people do? A longitudinal model linking proactive personality and career success*, „Personnel Psychology” 2001, 54.
- Schneller D.P., *The prisoner’s family: A study of the effects of imprisonment on the families of prisoners*, R and E Research Associates, San Francisco 1976.
- Sonnentag S., *Recovery, Work Engagement, and Proactive Behavior: A New Look at the Interface Between Nonwork and Work*, „Journal of Applied Psychology” 2003, 88, 3.
- Sun S., *Officer proactivity: A comparison between police field training officers and non-field training officers*, „Journal of Criminal Justice” 2003, 31.
- Sun S., H. van Emmerick, *Are proactive personalities always beneficial? Political skills as a moderator*, „Journal of Applied Psychology”, Advance Online Publication, 2014.
- Szczepaniak P., *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*, Wydawnictwo Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz – Warszawa 2003.
- Urbanek A., *Zakład karny jako miejsce wykonywania celów kary*, [w:] *Kara pozbawienia wolności a readaptacja społeczna skazanych*, pod red. A. Szelağa, ATUT, Wrocław 2011.

Strony internetowe:

- Statystyka Centralnego Zarządu Służby Więziennej; adres internetowy strony: <http://sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wieziennej/statystyka/statystyka-roczna/> (dostęp: 14.06.2016).